

СЕКЦІЯ 1 СОЦІАЛЬНІ СТРУКТУРИ ТА СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ

ПРОБЛЕМА ВИЗНАННЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ІНТЕРСУБ'ЄКТИВНИХ ВІДНОСИН

THE PROBLEM OF RECOGNITION IN THE CONTEXT OF MODERN INTERSUBJECTIVE RELATIONS

Війна в нашій державі додатково та трагічно актуалізувала проблему визнання в основних її аспектах. У статті досліджується сучасний філософський дискурс проблеми визнання в соціоантропологічних вимірах у контексті співвідношення визнання, «життєсвіту» та справедливості, невиконання, приниження людської гідності, несправедливості. Проаналізовано новітні філософські дискурси визнання в контексті осмислення несправедливості, розмаїтих «патологій» суспільного буття. Виявлено, що образ визнання, репрезентований сучасною філософською думкою, як горизонт і умова існування людини, базується на таких складових як справедливість, солідарність, гідність, турбота. З'ясовано соціокультурні витoki та особливості теорії визнання та доведено, що сучасна практична філософія обстоює плідність доповнення морального принципу однакового ставлення до людей нормою конкретного обов'язку щодо окремої людини і спрямована на пошуки шляхів подолання розмаїтих проявів невизнання, приниження, зневаги людської гідності. Практичне вирішення суспільних проблем має відбуватися на засадах осягнення внутрішнього потенціалу самого феномену визнання, як практики свободи та принципово важливої можливості узгодження легітимно-правових його структур з екзистенційно-суб'єктивними вимірами.

Саме звернення до проблеми визнання дозволило відповідати на питання про антропологічно-онтологічний, екзистенціальний сенс прагнення індивідів, нації і держав до визнання та окреслити шляхи перетворення визнання з варіанту «комунікативної утопії» на реальний соціокультурний проєкт. Завдяки подоланню політичного патерналізму та існуванню індивіда як суб'єкта політичної дії відбувається глибинне переакцентування визнання із завузького поля міжособистісного спілкування та індивідуального буття на формування нового, заснованого на людській гідності та чесності, розуміння соціальної справедливості.

Ключові слова: визнання, життєвий світ, справедливість, гідність.

The war in our country has additionally and tragically actualized the problem of recognition in its main aspects. The article examines the contemporary philosophical discourse on the problem of recognition in socio-anthropological dimensions, in the context of the correlation between recognition, "life" and justice, non-recognition, abjection of human dignity, and injustice. The article analyzes the latest philosophical discourses of recognition in the context of understanding injustice and various "pathologies" of social life. It is revealed that the image of recognition, represented by modern philosophical thought, as a horizon and condition of human existence, is based on such components as justice, solidarity, dignity, and care. The author elucidates the socio-cultural origins and peculiarities of the theory of recognition and proves that modern practical philosophy advocates the fruitfulness of supplementing the moral principle of equal treatment of people with the norm of a specific duty towards an individual and aims at finding ways to overcome various manifestations of non-recognition, humiliation, and disregard for human dignity. Practical solutions to social problems should be based on the understanding of the internal potential of the phenomenon of recognition itself as a practice of freedom and the fundamentally important possibility of reconciling its legitimate legal structures with existential and subjective dimensions.

It is the addressing of the problem of recognition that allowed us to answer the question of the anthropological, ontological, and existential meaning of the desire of individuals, nations, and states for recognition and to outline the ways of transforming recognition from a variant of "communicative utopia" into a real socio-cultural project. The overcoming of political paternalism and the existence of the individual as a subject of political action result in a profound re-emphasis of recognition from the narrow field of interpersonal communication and individual existence to the formation of a new understanding of social justice based on human dignity and honesty.

Key words: recognition, living world, justice, dignity.

УДК 1(091):172

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.66.1>

Усов Д.В.

д.філос.н., професор,
професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Черкаський інститут пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля Національного
університету цивільного захисту України

Постановка проблеми. Трагічні події в Україні останніх років примусили зрозуміти, що людяне ставлення людей одне до одного вимагає особливих чеснот, передусім – чуття справедливості, визнання і поваги до людської гідності. Ми мусимо виходити з того, що саме визнанню належить одне з чільних

місць серед інших моральних та соціальних цінностей – саме на нього люди повинні зважати у своїх взаєминах, адже без визнання суспільні взаємини втрачають будь-який сенс. Вже Й. Г. Фіхте у своїх «Промовах до німецької нації» застерігає проти небезпеки малодушної втечі від правдивого осягнення вад свого

теперішнього буття – лише мужнє їх усвідомлення може зробити нас господарями свого хай і непростого становища.

Сьогодні як в нашій державі, так і в усьому світі відбуваються наполегливі пошуки таких нових моральних принципів співжиття сучасного соціуму, «коли основні етичні настанови та цінності мусять полишити і, зрештою, полишають сферу міжособистих стосунків, приватного життя та поступово репрезентують особливості новітніх соціальних практик, способи розбудови справедливого, заснованого на визнанні, рівності, відповідальності та свободі демократичного правового суспільства» [10, с. 14].

Творчий доробок визначних представників сучасної практичної філософії, таких як К.-О. Апель, Ю. Габермас, Ш. Гозепат, А. Сен, Ч. Тейлор, Е. Тугендгат, Р. Форст, Н. Фрейзер та інших, значно актуалізував проблему визнання як проблему свободи дій, думок і переконань кожного індивіда, а також загальною особливостей буття інших співгромадян у суспільстві, що неможливо уявити поза роздумами про свободу, владу, справедливість та несправедливість, рівність та права людини, її ідентичність та відповідальність.

Сучасне європейське осягнення проблеми визнання було запропоновано в одній з останніх робіт відомого німецького філософа Франкфуртської школи, учня та послідовника Ю. Габермаса Акселя Гонета під назвою «Визнання. Європейська історія ідеї». Адже, «саме А. Гонет, завдяки своїм багаторічним дослідженням феномену визнання, не лише започаткував численні дискусії та праці з означеної проблеми, він став її основним дослідником та окреслив свої важливі й для нас способи вже не «реабілітації», а подальшого розвитку практичної філософії через послідовне наповнення її конкретним змістом» [10, с. 14].

Варто також наголосити, що проблема визнання в річищі контекстуальних особливостей її тлумачення набула нової актуалізації після перекладу у 2021 році вже згадуваної вище книги Гонета англійською мовою. Як свідчить спеціальний, започаткований статтею А. Гонета та М. Банковськи, випуск журналу з філософії та соціальної теорії «Критичні горизонти» [5], особливо уважного осмислення потребують соціокультурні контексти проблеми визнання, не лише західноєвропейського, а й пострадянського, українського її виміру. Саме дискусія науковців, втілена в цитованому журналі, свідчить про органічну приналежність предмету даної статті до міжнародних філософських досліджень з проблеми визнання. Про актуальність обраного нами аспекту дослідження проблеми визнання в сучасній практичній філософії свідчать також статті М. Конгдона [1] та Д. Пезербриджа [8].

Якщо автор першої з них прагне критично осмислити принципово важливі умови можливої критичної ролі визнання в сучасній соціальній теорії, то Д. Пезербридж звертається до аналізу теорій визнання Ю. Габермаса та А. Гонета, в першу чергу в контексті взаємин нашої вразливості та довіри, особливого місця «полотна довіри» в «мережі визнання».

Постановка завдання. Предметом нашого дослідження є сучасний філософський дискурс проблеми визнання в соціоантропологічних вимірах у контексті співвідношення визнання, «життєвіту» та справедливості, невизнання, приниження людської гідності, несправедливості. Саме проблема визнання та несправедливість його порушення продовжує залишатися предметним полем сучасної філософії. Хоча найвідомішим європейським філософом в означеній царині є, безумовно, учень і послідовник Ю. Габермаса (та багаторічний очільник відомої Франкфуртської школи) – Аксель Гонет, але саме Чарльз Тейлор заговорив про потребу у визнанні та про основні патології сучасного соціального буття [12]. Завдяки ж працям А. Гонета теорія визнання перетворилася в концепт, який не лише органічно пов'язує досвід персональної несправедливості та страждання з їх соціальними витокami, але й окреслює механізми, способи їх подолання – «боротьби за визнання» проти дискримінації та приниження. Він прагне також показати як буденний досвід приниження та дискримінації має бути витлумаченим як нормативне та мотиваційне джерело боротьби проти економічної та культурної несправедливості.

Визнання в контексті «життєвого світу: проблеми методології. Для плідного філософського осмислення феномену визнання постає принципово важливим запропонований Томасом Рентчем принцип первісності практичного розуму та практично визначеної інтерсуб'єктивності. Рентч [9] також (наслідуючи Гегеля) наголошує на необхідності аналізу конституюючих засад людського світу та досвіду, який у нього має назву Praxis, засад, які свідчать про те, що людина є комунікативною істотою: «Лише в комунікативному середовищі спільного світу людина може бути і стати людиною» [9, с. 224]. Чому це важливо для нас? Тому, що досліджуючи комунікативно-екзистенційні взаємини людей, або, як він заявляє «комунікативні, трансцендентальні та практичні способи людського життя», Рентч насправді говорить про «розмаїття взаємин визнання» [9, с. 42], він пропонує об'єднати буденні та філософські рефлексії визнання. А також постулює тезу про те, що і гідність, і визнання є «не емпіричними властивостями ізольованого суб'єкта, а інтерекзистенціалами людства» [9, с. 43].

Щодо методологічного сенсу розуміння сучасних вимірів проблеми визнання та місця в ній проблеми свободи, необхідно звернутися до ґрунтовної праці А. Гонета «Право свободи: нарис демократичної моральності» [6], в якій ґрунтовно досліджено перехід від історичного дискурсу свободи до «дійсної, соціальної свободи». У вступі до роботи під назвою «Теорія справедливості як суспільний аналіз» [6, с. 14–43] Гонет насамперед зазначає, що умови справедливості (як і людська свобода) можуть бути вкорінені, втілені не лише в позитивному праві, але й у належних способах спілкування, дій та вчинків, соціокультурних практик буденного життя. Методологічно важливим став також акцент Гонета на взаємозв'язку гіпотетичної угоди з ідеями свободи і справедливості [6, с. 44–58].

Проблема визнання як проблема справедливості. Індивідуальна несправедливість, що виявляється у неможливості отримати визнання особистих здобутків або індивідуальних якостей, для сучасної людини стає вкрай болісною та деструктивною, і супроводжується приниженням особистої гідності та втратою адекватної для її самосвідомості самооцінки.

Тож як виникає справжня «картина» соціальної справедливості, коли правила розподілу суспільних благ стають несправедливими, заснованими лише на владі та силі, а не на розумних, чесних принципах, які, наприклад, прагне сформулювати Дж. Ролз? Саме ці запити постають вимогою для осмислення та критичного аналізу розподільної моделі справедливості, яка є основою її процедурних тлумачень.

Для того, щоб сформувати дійсну «картину» соціальної справедливості, ми маємо зосередитись не на «значенні суспільних благ самих по собі, а на відношенні до них», а також зробити свідомий перехід від автономії до визнання особистості, адже «автономія для свого виникнення та існування, потребує взаємовизнання суб'єктів; ми висновуємо себе не з лише з себе, але й із взаємин з іншими людьми, які оцінюють нас так, як ми можемо оцінити, поважати їх» [7, с. 61].

Таким чином, постулюючи розподільну концепцію соціальної справедливості, її прихильники залишають поза увагою того, хто розподіляє блага, а також ту обставину, що несправедливість, приниження та злидні є насамперед наслідком економічної та політичної експлуатації, економічних та політичних зловживань. Адже перше питання справедливості – це питання влади, питання про витоки несправедливих соціальних відносин. А гідність людини порушується тоді, коли людина лише отримує свою, призначену зверху, частку справедливості, а не самостійно творить її, як і своє буття загалом.

Визнання як універсальна людська потреба. Свою відповідь на запитання про те, чому людям властиві пошуки справедливості та прагнення визнання професор практичної філософії Вільного університету Берліна Штефан Гозепат не випадково розпочинає з можливості обґрунтування соціальних прав людини як істотної складової прав людини загалом. Гозепат поступово розгортає тезу про те, що люди мають моральне право на те, щоб до них ставилися з рівною повагою. На особливу увагу в означеному контексті заслуговує й тлумачення Гозепатом людської автономії в широкому сенсі цього слова: як загального особистого самовизначення щодо того, як людина сама хоче прожити своє життя. Зауважимо, що свою практичну філософію Гозепат формує в конструктивному теоретичному діалозі з А. Гонетом та Ч. Тейлором.

Послідовно розгортаючи свою концепцію обґрунтування засад «ліберального егалітаризму», Гозепат спирається на роздуми класика німецької філософської думки Е. Тугендгата, який стверджує, що без визнання членів моральної спільноти як принципово рівних, немає ніякого шляху для розвитку морального чуття та чуття справедливості. Йдеться про обґрунтування моральних приписів не лише для мене, а й про їх взаємне обґрунтування, тобто «про взаємини, в яких ніхто не може робити те, що він хоче, або що є для нього найліпшим, а всі разом створюють систему регулювань, яка, хоч і обмежує автономію кожного, проте через обмеження автономії всіх інших» [13, с. 25].

Тугендгат, дотримуючись принципу універсалізації як визнання тієї чи іншої норми справедливою чи виправданою, відмовляється від когнітивних припущень етики дискурсу та її заперечень проти монолізму. Він, так само, як і Ю. Габермас та О. Гьофе, вважає, що філософія справедливості, як і сучасна практична філософія загалом, має діяти терапевтично і проти несправедливостей індивідуального та соціального буття використовувати цілосу здатність рефлексії до віднайдення умов справедливого розв'язання конфліктних ситуацій.

Сам же Гозепат розгортає далі у своєму проєкті образ справедливості. Адже насправді, рівність та справедливість настільки тісно пов'язані між собою, що справедливість частіше всього асоціюється з рівністю, і навпаки, несправедливість – з нерівністю. Проте пильніший погляд на проблему спростовує цю позірну простоту і багато випадків нерівності видають нам цілком справедливими. Для Гозепата презумпція рівності стала також можливістю зробити наступний крок – вибудувати переконливу теорію розподільної справедливості, яка допоможе з'ясувати, що і ким розподіляється та на яких засадах. Важ-

ливою особливістю Гозепатового дискурсу справедливості є також чітке формулювання основних підходів до її розуміння, властивих новітній німецькій філософії, які можна охарактеризувати як набуття справедливості нового соціокультурного виміру та перетворення людини з об'єкта на суб'єкт справедливості. Йдеться про започатковану Р. Форстом у «Контекстах справедливості» та завершену в одній із останніх його праць «Право на виправдання. Складові конструктивістської теорії моралі» [2] тезу про справедливість як всезагальне та фундаментальне право кожної людини на виправдання певних суспільних норм та дій.

Власне бачення взаємин справедливості та визнання Гозепат формулює в контексті відповіді на питання: «якщо справедливості належить чільне місце серед інших моральних та соціальних цінностей, то як бути з рівністю, де її місце»? Адже справедливість – це не просто моральна цінність, яка існує поруч з іншими цінностями, такими як свобода, спільнота чи моральні взаємини, якими вимірюються базові складові людського буття. Особливістю підходу Гозепата та його інтелектуальним досягненням є обґрунтування первісної природи, цінності справедливості, її переваг над іншими моральними та соціальними цінностями. І це принципово важливо, якщо витлумачувати справедливість як екзистенціаль людського буття. А прагнення до справедливості – це і є прагнення до визнання і самореалізації як інтерсуб'єктивних засад творення ідентичності.

Теорія справедливості має сприймати теорію визнання як глибоке, проте часткове, зображення особистості. То ж не випадково розуміння Гозепатом моралі як певного цілого, охоплює, разом зі справедливістю, й «інше справедливості», проте справедливість має переваги перед її моральними суперницями – етикою турботи та визнанням. Таким чином, теорія визнання, етика турботи, і теорія справедливості не конкурують між собою, а належать до різних вимірів людського буття.

Гозепат говорить про відмінність між турботою і справедливістю: якщо справедливість наполягає на вченні про моральні засади, турбота вимагає розвитку моральних диспозицій. Наступна відмінність стосується форми морального мислення: з погляду справедливості проблеми мають вирішуватися за допомогою моральних принципів, турбота проявляється в кожному окремому випадку. І третя відмінність стосується моральної орієнтації: справедливість орієнтується на правильне і чесне, а турбота – на відповідальність та особисті взаємини. Погоджуючись із думкою А. Гонета та Ч. Тейлора про визнання як універсальну людську потребу, Гозепат прагне не говорити про дилему справедливості та

визнання, започатковану відомою дискусією А. Гонета та Н. Фрейзер. Він вважає, що визнання є істотною перспективою теорії справедливості. Проте визнання – це не те благо, яке може розподілятися: «не кожен отримує рівне право на суспільну повагу, бо тоді ця повага не буде мати цінності. Проте кожен (за чесних рівних умов) мусить отримати рівне право на можливість досягти суспільної поваги та визнання» [3, с. 106].

Проте Гозепат, постулюючи розподільну концепцію соціальної справедливості, залишає поза увагою того, хто розподіляє блага, а також ту обставину, що несправедливість, приниження та злидні є насамперед наслідком економічних та політичних зловживань. Адже перше питання справедливості – це питання влади, адже гідність людини порушується тоді, коли людина лише отримує свою, призначену зверху, частку справедливості, а не самостійно творить її, як і своє буття загалом.

Висновки. Дискурс проблеми визнання, репрезентований сучасною практичною філософією, як горизонт і умова існування людини, базується на таких фундаментальних складових як справедливість, солідарність, гідність, турбота. Розуміння, визнання іншого, як свідчать праці не лише Ю. Габермаса, але й його учнів та послідовників – А. Гонета та Р. Форста, відбувається не лише в спілкуванні, але й у бутті в різних його вимірах, з можливістю та правом для кожного з громадян бути іншим. Але безпосереднє «моральне ставлення до інших вимагає формування «штучних» чеснот, передовсім – налаштованості на справедливість» [4, с. 24], що, у свою чергу, тісно пов'язане з практикою поваги до гідності кожного окремого індивіда, яка є нормативним витокком вкорінених в універсальності моралі основних прав людини.

Варто погодитися з тезою Е. Тугендгата, яку поділяють і А. Гонет, і Ч. Тейлор, що наші дії свідчать, демонструють нашу моральну сутність, глибину нашого сумління, яке має інтерсуб'єктивний, діалогічний характер. Адже ми самі, наша ідентичність виникає не з самого мене, а «через діалог з іншими, частково відкритий, частково внутрішній» [11, с. 41].

Війна в нашій державі додатково та трагічно актуалізувала проблему визнання в основних її аспектах. З одного боку, Україна незламно бореться за своє політичне, культурне, цивілізаційне визнання. З іншого боку, агресор, окупант (на підставі ідеології свого керівництва) прагне усіма силами (аж до знищення людей, економіки та культурних цінностей) до заперечення, невизнання права України та її народу на існування. Тут вступає в дію (якщо вживати форми невизнання, запропоновані Акселем Гонетом) найстрашніша, найжорстокіша форма невизнання – насильство, вбивства,

приниження людської гідності. Тому наша боротьба за визнання безумовно є, в першу чергу, боротьбою за національну справедливість.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Congdon M. (2020). The struggle for recognition of what? *European Journal of Philosophy*, Volume 28, Issue 3. DOI: <https://doi.org/10.1111/ejop.12525>
2. Forst R. (2007). *Das Recht auf Rechtfertigung. Elemente einer konstruktivistischen Theorie der Gerechtigkeit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
3. Gosepath S. (2004). *Gleiche Gerechtigkeit. Grundlagen eines liberalen Egalitarismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
4. Habermas, Y. (2006). *Involving the Other: Studies in Political Theory*. Lviv: Astrolabia. 416 p.
5. Honneth A., Bankovsky, M. (2021). Recognition Across French-German Divides: The Social Fabric of Freedom in French Theory. *Critical Horizons* 22 (3). DOI: [10.1080/14409917.2021.1886668](https://doi.org/10.1080/14409917.2021.1886668)
6. Honneth A. (2013) *Das Recht der Freiheit. Grundriss einer demokratischen Sittlichkeit*. Frankfurt/M. 628 S.
7. Honneth A. (2010). *Das Ich in Wir. Studien zur Anerkennungstheorie*. Berlin: Suhrkamp.
8. Petherbridge D. (2021). Recognition, Vulnerability and Trust. *International Journal of Philosophical Studies*, Volume 29, Issue 1. DOI: <https://doi.org/10.1080/09672559.2021.1885135>.
9. Rentsch Th. (2000). *Negativität und praktische Vernunft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. (in German).
10. Sytnichenko L. (2019). Contemporary recognition philosophy: «communicative utopia» or a real social project?. *Multiversum. Philosophical almanac*, № 3–4, P. 13–31.
11. Taylor C. (2002) *Ethics of authenticity*. Kyiv: Dukh i litera. 128 p.
12. Taylor C. (1993) *The Politics of Recognition // Multiculturalism and «The Politics of Recognition»*. New Haven: Yale University Press. P. 25–73.
13. Tugendhat E. (2006). *Das Problem einer autonomen Moral*. Ernst Tugendhats Ethik. Einwände und Er widerungen. München: C.H. Beck.